

**РАДЯНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИЙ "ЯДЕРНИЙ ДІАЛОГ"
ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. РЕЙГАНА (1981–1984 РР.)**

У статті висвітлюється перебіг та закономірності переговорного процесу між США та СРСР у галузі скорочення стратегічних озброєнь у першій половині 80-х років XX століття. Основна увага приділена поглядам адміністрації США на ядерну зброю як політичний інструмент.

Ключові слова: протистояння, США, СРСР, сили стратегічного призначення, переговорний процес.

This article is devoted to the progress and patterns of negotiations between the USA and the USSR toward the strategic weapons reduction in the beginning of 1980's, a special attention is paid to the views of the U.S. administration on nuclear weapons as a political tool.

Keywords: conflict, the USA, the USSR, strategic forces, the negotiation process.

Період 80-х років XX століття увійшов в історію як завершальний етап холодної війни. Серед інших складових глобального протистояння двох систем (інформаційного, економічного, військового) значне місце відводилося психологічному тиску шляхом загрози зброєю масового ураження. Перебіг "ядерної гонки", тобто протистояння між СРСР і США за перевагу в галузі ядерної зброї та засобів її доставки, виступав фактором, що визначав "міжнародний політичний клімат" та баланс сил у світі. У період 80-х років США і СРСР мали однаковий внутрішньоконфліктний потенціал та утримували симетричні збройні сили (що були однією з головних витратних статей бюджету). Однак Сполученим Штатам, на відміну від СРСР, вдалося уникнути дезінтеграції та вийти із холодної війни переможцем. Існує усталена думка, що однією з головних причин розпаду СРСР була економічна стагнація, причиною якої, на свою чергу, були надмірні військові видатки, передусім – тягар стратегічних сил. Отже, причини виживання США у той самий період 1980-х рр. та їхній представляють науковий інтерес. Отже, метою даної статті є дослідження еволюції місця сил стратегічного призначення в якості політичного фактора у контексті переговорного процесу США з СРСР.

Встановлення радянської військової присутності в Афганістані у грудні 1979 р. поклало початок новому похолоданню у відносинах США та СРСР. У попереднє десятиліття американський лідер Дж. Картер проводив політику зменшення напруги у світі та підписав дві угоди зі скорочення стратегічних наступальних озброєнь (1972, 1979 рр.). Однак наприкінці свого президентського терміну він фактично зупинив процес розрядки та використовував антирадянську та військову риторику, підігриваючи тим самим мілітаристські настрої.

Під час передвиборчої кампанії 1980 р. як Дж. Картер, так і провідні претенденти від Республіканської партії Р. Рейган, Дж. Буш та Дж. Коннеллі виступали за нарощування озброєнь та проведення зовнішньої політики США "з позицій сили". Водночас рецесія, в якій перебувала американська економіка, сприяла зміцненню позицій консервативних сил. Головним фаворитом правого крила партії був Рональд Рейган, якого підтримували очільники військово-промислового комплексу США. Він обіцяв виборцям "перемоги" СРСР, підписуючись під словами американських військових про те, що, якщо їм дадуть достатньо солдатів, озброєнь і грошей, а головне нададуть повну свободу дій, то вони покажуть всім силу Америки і завоюють для неї будь-яку країну, а то й увесь світ. Утім, критика громадськістю надмірної войовничості Рейгана спонукала його зробити на останніх етапах виборчої кампанії низку заяв про те, що він не є "підпалювачем війни", не виступає проти переговорів і угод з СРСР, у тому числі і щодо обмеження стратегічних озброєнь.

Результати виборів 1980 р. були сприйняті новою республіканською адміністрацією як мандат народу на радикальну зміну стратегічного балансу на користь США. Вже під час своєї першої пресконференції 31 січня 1981 р. Рейган виступив із вкрай ворожою заявою на адресу СРСР та його керівників, що межувала з прямою образою [5, 3–14]. Адміністрація Рейгана приступила до розробки "нової військової стратегії" – лінії "прямого протистояння" між США та СРСР. Новий президент був переконаний, що посилення оборони було ключовим моментом у відновленні поваги до США у світі. Його курс було спрямовано, передусім, на досягнення "повної і незаперечної" військової переваги над СРСР. На думку Пентагону, наявність у США потужних стратегічних ядерних сил і розгортання на додаток до них великих т.зв. "євроракет" (Першинг-2 і крилатих ракет) дозволила б досягти політичних і військових цілей в "обмеженій" ядерній війні. Водночас передбачалася підготовка до ведення бойових дій традиційних збройних сил. У цей період військове керівництво США дивилося на імовірну ядерну війну як серію обмінів "дозованими" ударами різних масштабів, розтягнутих у часі. Розробку теоретичних аспектів нової військової доктрини Рейган дору-

чив своєму колезі та другу К. Уайнбергеру, якого призначив на посаду міністра оборони. Він, зокрема, обґрунтовував необхідність і можливість ведення тривалої (до 4-6 місяців) ядерної війни проти СРСР, і поставив задачу створення умов для "тривалого виживання ядерних сил". На основі цих вказівок було розроблено спеціальну директиву, якою Рейган безумовно визнав можливість перемоги у тривалій ядерній війні проти СРСР. Положення документа були підкріплені програмами модернізації стратегічних озброєнь США та додатковими джерелами їхнього фінансування [9]. Слід зазначити, що Рейган мав істотно інші "ядерні погляди", ніж його попередники на президентській посаді – зброя масового ураження меншою мірою була фактором "стримування" Радянського Союзу. Передусім вона мала втягувати Москву в черговий виток гонки озброєнь, яка повинна була стати "могильною плитою" соціалістичної економіки. Радники Рейгана вважали, що Кремль не зможе пропорційно відповісти на американський виклик.

Адміністрація США цілеспрямовано відмовлялася відновлювати будь-які переговори з Радянським Союзом щодо обмеження озброєнь, передусім ядерних. Слід підкреслити, що практично всі співробітники адміністрації Рейгана були єдині у тому, що співвідношення сил між США та СРСР, яке склалося на початку 1980-х рр., було для їхньої держави вкрай невідгидним. У ході бесіди з радянським послом 5 лютого 1981 р. державний секретар А. Хейг прямо сказав, що Рейган "безумовно пов'язав себе з курсом на різке підвищення військових витрат. Це пріоритет у внутрішній і зовнішній політиці адміністрації, адже вона сповнена рішучості ліквідувати "відставання США" у цій галузі від СРСР" [2, 138–154].

Проте щодо шляхів зміни цього балансу у колах американської адміністрації існували різні думки. Зокрема, у Державному департаменті (заступник Хейга Л. Іглбергер та керівник управління з військово-політичних питань Р. Берт) вважали, що в інтересах США, по-перше, дотримуватися умов домовленостей із СРСР щодо стратегічних озброєнь періоду 1970-х рр. і, по-друге, якомога швидше розпочати переговори щодо нової угоди. У міністерстві оборони, навпаки, не вважали за потрібне поспішати з початком нової фази радянсько-американського діалогу. Для подолання стратегічної переваги, яку, на їхню думку, мав Кремль, США повинні були не шкодувати ні сил, ні коштів – не зупиняючись при цьому і перед порушенням тих зобов'язань у стратегічній сфері, які взяли на себе раніше. Очевидно, що реалізація задумів Пентагону (новий виток гонки стратегічних озброєнь, відмова від дотримання наявних домовленостей, висунення завідомо неприйнятних пропозицій на переговорах) повинна була ліквідувати ті двосторонні режими контролю над стратегічними озброєннями, які були створені протягом 1970-х рр. [3, 30–40].

Слід зазначити, що обструкція республіканців викликала у світі (в тому числі в самій Америці), широкий негативний резонанс, який змусив адміністрацію змінити тактику та поновити діалог. Перед американською дипломатією стояло складне завдання, яке полягало у зміні стратегічного балансу на користь США та послаблення радянської сторони. У результаті напруженої дискусії у Вашингтонських "коридорах влади" було досягнуто компромісне рішення, відповідно до якого американська офіційна позиція на майбутніх переговорах з Радянським Союзом буде передбачати виключно скорочення боеголовки та пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет, які становили основу радянської стратегічної потужності [4, 31–39]. Скорочувати кількість стратегічних бомбардувальників (в яких США мали перевагу) американська сторона не передбачала зовсім. Фактично, Москві пропонували роззброїтися в односторонньому порядку, у той час як Вашингтон буде мати можливість безперешкодно здійснювати всі свої повномасштабні стратегічні програми.

Що стосується радянського керівництва, то останнє відчувало серйозну стурбованість з приводу військової політики нової американської адміністрації. Програма стратегічного переозброєння США була сприйнята у Москві як спроба зламати паритет та набути потенціал для переможної війни. "Треба сказати, що президентство Рейгана викликало у нашого керівництва, зокрема, у Андропова та Устінова, враження та навіть переконання у тому, що нова адміністрація США активно готується до можливості ядерної війни, – згадував А. Ф. Добринін" [1, 15]. Все ж, радянські лідери розуміли, що переговорам між двома наддержавками немає альтернативи. Свої уявлення про взаємини США та СРСР були викладені у відкритому листі Л. Брежнєва до Р. Рейгана. Йшлося у ньому про те, що радянське керівництво виступає за нормальні та добрі відносини з США, від стану військової рівноваги з якими залежало збереження миру на землі; радянська сторона готова продовжувати без зволікання відповідні переговори щодо обмеження озброєнь та їхнього скорочення – зі збереженням усього позитивного, що було досягнуто у цій галузі раніше. Зокрема, пропонувалося домовитися про мораторій на розміщення у Європі нових ракетно-ядерних засобів і заморозити у кількісному та якісному відношеннях їхній наявний рівень.

Особиста переписка, що зав'язалася між лідерами двох наддержав, не змогла вплинути на ситуацію: особистої довіри між ними так і не виникло. Офіційні контакти також були зведені до мінімуму – перша зустріч голів зовнішньополітичних відомств СРСР і США відбулася лише у вересні 1981 р., тобто через вісім місяців після приходу до влади нової адміністрації. Втім, навіть ця запізнена зустріч ознаменувалася скандалом: А. Громико не отримав традиційного запрошення на зустріч з президентом Р. Рейганом. Діалог між радянською та американською елітами все більше зводився до взаємних публічних звинувачень у "агресивності" і "підготовці ядерної війни". За цих умов, радянсько-американські переговори щодо розміщення у Європі ядерних ракет, що 30 листопада 1981 р. все ж розпочалися в Женеві та тривали до початку зими 1983 р., априорі не могли мати позитивних наслідків. В основу американського підходу було покладено "нульовий варіант" Рейгана, відповідно до якого США відмовлялися від розміщення ракет у Європі в обмін на ліквідацію радянською стороною своїх ракет середньої дальності – СС-4, СС-5 та

СС-20. Для СРСР такий варіант тоді був категорично неприйнятним. Фактично, американські політики були націлені на створення глухого кута, й ставало очевидним, що вони пішли на переговори не для обмеження ядерних озброєнь, а для того, щоб виграти час.

"Градус" антирадянських настроїв у Білому домі підвищувався і через принципову політику, яку Кремль проводив у країнах Центральної Європи. Найбільше значення мала Польща, де через активізацію опозиції 13 грудня 1981 р. було оголошено військовий стан. Для адміністрації США ця подія виявилася поворотним моментом, і незабаром було розгорнуто діяльність, що мала своєю ціллю підірвати основи радянської державності. Протягом наступних декількох місяців було підписано таємні директиви, в яких відображувалися принципи політики США: послаблення могутності СРСР, а також заклик до масштабної економічної війни, підтримка опозиції в інших країнах соціалістичної співдружності. У грудні 1981 р. американська адміністрація оголосила про введення додаткових санкцій проти СРСР через підтримку, яку він надавав "репресивній політиці керівництва Польщі". Були припинені рейси "Аерофлоту" у США, закрита радянська закупівельна комісія в Нью-Йорку, припинені поставки нафтогазового обладнання, припинений експорт зерна, було відмовлено в поновленні угоди з енергетики, з науково-технічної співпраці.

У цих умовах контакти між головами зовнішньополітичних відомств двох країн, хоча вони і продовжувалися і після грудня 1981 р., не призвели до позитивних зсувів у радянсько-американських відносинах. Певні надії на оптимізацію переговорного процесу пов'язувалися із відставкою 25 червня 1982 А. Хейга та його заміною на Дж. Шульца, який надавав велике значення діалогу двох "наддержав", але в тому порядку денному, який був ним сформульований після вступу на посаду, контроль над озброєннями зайняв далеко не перше місце. На перше місце була висунута проблема прав людини, причому відповідно рейганівському агресивно-консервативному стандарту, а не в абстрактно-загальнолюдській трактовці Картера. Для Шульца ця тема стала тим знаменом, під яким США повинні були перейти у рішучий наступ на позиції СРСР – у світі і у ньому самому. Позиція Шульца передбачала рішучий відхід від самої концепції розрядки, відповідно якій діалог щодо стратегічних проблем був основою цих взаємин.

У цих умовах радянська та американська делегації на переговорах зі стратегічних озброєнь, що продовжилися у Женеві наприкінці липня 1982 р., навряд чи могли добитися навіть незначного просування, не говорячи вже про концептуальний прорив. Що ще гірше, призначивши Е. Рауні головою американської делегації на переговорах, Білий дім зробив вкрай невдалий кадровий вибір – навіть на тлі інших представників нової адміністрації Рауні вирізнявся своєю патологічною русофобією. На його думку, американські дипломати на переговорах повинні були не шукати взаємовигідних компромісів з Москвою, а "викручувати їй руки". Не дивно, що діалог фактично звівся до обміну пропагандистськими ударами. Коли голова радянської делегації В. Карпов оголосив на першому засіданні пропозицію своєї держави щодо "заморожування" стратегічних ядерних озброєнь, Рауні заявив, що він навіть не буде повідомляти про нього у Вашингтон, адже результат вже давно відомий – "ні". США, за словами Рауні, не могли прийняти пропозицію про заморожування, оскільки їхня ціль – добитися одностороннього скорочення радянських ядерних сил та модернізації американських, адже тільки так можна забезпечити стабільність. Радянський Союз пропонував Сполученим Штатам симетричне скорочення стратегічних сил у Європі. США мали відмовитися від дислокації на європейському континенті "Першингів", СРСР натомість мав скоротити число своїх ракет СС-20 базованих на захід від Уралу до сумарної кількості аналогічних ракет Англії і Франції (162 одиниці), решту ж вивезти до Сибіру. Однак американці відкинули цей варіант, вважаючи, що в разі необхідності повернути ракети з-за Уралу буде набагато простіше, ніж доставити їх з-за океану. До того ж поява радянських ракет в Азії, з точки зору американців, могла загрожувати Японії і підштовхнути до посиленого озброєння Китай [6, 19–31].

На наступному раунді двосторонніх переговорів у Женеві щодо ядерних озброєнь радянську та американську делегації очолювали Ю. А. Квіцинський та П. Нітце, які займали більш помірковану позицію та користувалися повагою у протилежній сторони. Під час прогулянки лісом поблизу лижного курорту Сен-Серг, Нітце висунув від свого імені компромісну пропозицію про широке взаємне скорочення озброєнь. Квіцинський повідомив про ці пропозиції в Москву і виступив за гнучкий підхід до їх обговорення і продовження діалогу з урахуванням пропозицій Нітце. Однак в США прихильники жорсткої лінії щодо ініціативи Нітце жорстко негативну позицію. Після цієї невдачі переговори не принесли результатів [7, 113–127].

Тупик на переговорах влаштовував вашингтонських "яструбів" (Уайнбергера, Рауні та Перла), але він перестав влаштовувати адміністрацію в цілому – передусім через позицію громадськості та наближення наступних виборів. Проблема попередження ядерної війни, обмеження та скорочення ядерних озброєнь ставала все більш актуальною, і у Білому домі не могли собі дозволити ігнорувати зростання масових пацифістських настроїв. Можливий вихід з тупика і на переговорах зі стратегічних озброєнь, і у радянсько-американських відносинах в цілому, американський істеблішмент бачив у концепції "будівництва вниз". Суттю цього плану, запропонованого групою сенаторів, було скорочення обома сторонами декількох старих боєголовок у обмін на кожну прийняту нову. Рейгану концепція прийшлася до вподоби: модернізація та нарощування ядерної моці США могло видаватися за пропозиції щодо скорочення стратегічних озброєнь. План міг би стати основою для майбутньої домовленості з СРСР, натомість, восени 1983 рр. відносини двох держав досягли своєї нижчої точки – через інцидент з південнокорейським лайнером та вторгнення американських військ до Гренади та Лівану. Наприкінці листопада розпочалося розгортання американських крилатих ракет і ракет середньої дальності "Першинг-2" на території західно-

європейських учасників НАТО. Водночас Рейган незмінно підкреслював, що всі зусилля у сфері військового будівництва здійснюються ним виключно з ціллю адекватної відповіді на колосальне нарощування військової потуги з боку СРСР, забезпечення обороноспроможності США та попередження глобального конфлікту. "Впродовж мого життя, – вказував Рейган у радіозверненні до нації від 23 березня 1983 р., – пройшли дві світові війни. Ми не починали їх..., зробили усе можливе, щоб уникнути їх. Але ми не були підготовлені..., були б ми краще готові, мир був би збережений" [11]. Втім, символом цього періоду холодної війни можна з повним правом вважати "жарт" Рейгана в прямому ефірі американського телебачення: "Дорогі співвітчизники, я радий повідомити вам, що тільки що я підписав указ, який навіки оголошує Росію поза законом. Ядерне бомбардування почнеться через 5 хвилин" [10].

Підсумовуючи, зазначимо, що криза у радянсько-американських відносинах, яка розпочалася у 1979 р. та досягла піку у 1983 р., супроводжувалася кризою тих двосторонніх інститутів, які були створені у період розрядки. Зустрічі у верхах, що продовжилися тільки літом 1982 р., торкалися обмеження стратегічних озброєнь, проте співпрацю двох держав у рамках великої кількості двосторонніх угод було або заморожено, або істотно обмежено. Радянсько-американські інститути деградували до того рівня, на якому вони знаходилися у розпал "холодної війни" [8, 7–12].

Використані джерела

1. Батюк В. И. Почему Г. Трумэн "пощадил" СССР / В. И. Батюк, А. В. Пронин // Военно-исторический журнал. – 1996. – № 3.
2. Первые письма с "холодной войны" // Международная жизнь. – 1990. – № 11.
3. Печатнов В. О. Советский Союз глазами американской разведки в 1950–1980-е годы / В. О. Печатнов // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3.
4. Поттер У. Тактическое ядерное оружие: постановка проблемы и некоторые рекомендации / У. Поттер, Н. Соков // Ядерный контроль. – Июль-август 2000. – № 4.
5. Рогов С. М. Россия и США в многополярном мире / С. М. Рогов // США: экономика, политика, идеология. – 1992. – № 10.
6. Соков Н. Н. Многополюсный мир в зеркале теории международных отношений / Н. Н. Соков // США: экономика, политика, идеология. – 1998. – № 7–8.
7. Тахненко Г. Анатомия одного политического решения (К 45-летию плана Маршала) / Г. Тахненко // Международная жизнь. – Май 1992. – № 5.
8. Тренин Д. В. Третий возраст: российско-американские отношения на пороге XXI века / Д. В. Тренин // Pro et Contra. 2000. – Т. 5. – № 2.
9. NSDD-13. Nuclear Weapons Employment Policy. October 19, 1981 [Електронний ресурс] // Federation of American Scientists. – Режим доступу: <http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-13.pdf>.
10. Reagan jokes about bombing Russia. August 11, 1984 [Електронний ресурс] // National History. – Режим доступу: <http://www.history.com/this-day-in-history/reagan-jokes-about-bombing-russia>.
11. Reagan R. Address to the Nation on Defense and National Security. March 23, 1983 [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/youtubeclip.php?clipid=41093&admin=40>.

УДК 929(477)

Олена Іванівна Малоожон
кандидат історичних наук,
Київський національний університет
культури і мистецтв

УКРАЇНА В ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД (XIV-XVI СТ.): ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА КУЛЬТУРИ

У статті аналізуються соціальні та економічні відносини України у складі Литви і Польщі у XIV – першій половині XVI ст. – періоду, що характеризується культурним відродженням, поширенням ідей реформації та гуманізму, соціальними та національними революціями. Простежено, як водночас із формуванням української народності відбувалося становлення основних рис української розмовної мови.

Ключові слова: соціально-економічні відносини, Литовсько-Руська держава, давньоруські традиції, Люблінська Унія, руське право.

In the article the social and economic relations of Ukraine are analysed in composition Lithuania and Poland in XIV – to the first half of the XVI item. – to the period, which is characterized a cultural revival, distribution of ideas of reformations and humanism, social and national revolutions. It is traced, that at the same time becoming of basic lines of colloquial Ukrainian was with forming of Ukrainian nationality.

Keywords: socio-economic relations, Litovsko-Ruska the state, Old Russian traditions, Lyublinska Uniya, ruske right.